

7. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті.–К.: Наук. думка, 1988.–256 с.
8. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
9. Городенська К.Г. Симетрія та асиметрія між'ярусних співвідношень // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць/ Наук. ред. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1998. – Вип. 4. – С. 6 – 11.
10. Гуйванок Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: Автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.01/ АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 1993. – 34 с.
11. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
12. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 366 с.
13. Ломтев Т.П. Описание структуры предложения на основе его функционального представления // Slavica. – 1965. – № 3. – С. 422 – 430.
14. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: Дис. ...канд. філол. наук. – Луцьк, 1996. – 217 с.
15. Межов О.Г. Співвідношення семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного членування простого речення з суб'єктними синтаксемами // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць / Наук. ред. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1998. – Вип 4. – С. 57 – 61.
16. Плющ М.Я. Відмінкова словоформа в поліпредикативній конструкції // Мовознавство. – 1979. – № 1. – С. 13 – 19.
17. Рогачева Г.Г. Семантическое и формальное варьирование инструментальных синтаксем (на материале современного украинского литературного языка): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02 / Ин-т языкознания им. А.А.Потебни АН УССР. – К., 1988. – 17 с.
18. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

І.В. Дудко

СЕМАНТИКА ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ВИДУ ДІЄСЛОВА: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Категорія виду дієслова є однією з найскладніших граматичних категорій. Вже понад століття дослідники виявляють до неї велику увагу. Свідченням цього є, зокрема, величезна наукова література з аспектології, ключовими питаннями якої є вид як граматична категорія (словозмінна чи класифікаційна?); визначення видової пари; критерій видової корелятивності; типи формальних і семантичних відношень між членами видової пари; проблема інваріанта та часткових значень видів; зв'язок виду з лексичним значенням дієслова; роль дієслівної префіксації в системі видової корелятивності (проблема чистовидових префіксів); співвідношення категорії виду із суміжними категоріями (часу, способу, роду (способу) дієслівної дії) [14, 8].

Дієслівний вид – граматична категорія дієслова, яка узагальнено вказує на перебіг у часі позначеної дієсловом дії. На відміну від категорії дієслівного часу, вид пов'язаний не з дейктичною темпоральною (часовою) локалізованістю дії, а її внутрішньою темпоральною структурою, з тим, як

вона інтерпретується мовцем [21, 83]. Вид як граматична категорія виражає відношення процесу до його внутрішньої межі та представлена у різних мовах опозиціями обмеженості / необмеженості, результативності / нерезультативності, цілісності / нецілісності, завершеності / незавершеності, тривалості / нетривалості, багаторазовості / одноразовості, фазової фіксованості / нефіксованості тощо [30, 60]. У сучасній слов'янській аспектології актуальним є протиставлення недоконаного виду (НДВ) і доконаного виду (ДВ), що пов'язується із критерієм внутрішньої межі як деякої критичної точки в розвитку дії, із досягненням якої дія вичерпує себе і припиняється (уведений і обґрунтований В.В. Виноградовим). Поняття внутрішньої межі в лінгвістиці розглядалося ще Ф. де Соссюром, який відзначав, що доконаний вид представляє дію в її завершеності як деяку точку поза всіляким становленням. Визначення виду на підставі межі пропонували С.Й. Карцевський, А. Мейє, Л.П. Размусен. Критерій видової опозиції дотепер залишається дискусійною проблемою аспектології. Оригінальною видається думка О.М. Соколова, який розглядає вид дієслова на підставі фазовості, у зв'язку з чим процес може бути представлений такими фазами: початку початку дії, кінця початку дії, плинності дії у часі, початку кінця дії, кінця дії, – хоч не всі вони можуть бути вербалізовані в мові. Початковість дії та її плинність є ознаками НДВ, а кінець дії пов'язаний з ДВ [31, 3-18].

Отже, граматична категорія виду українського дієслова ґрунтується на протиставленні двох значень: 1) повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, цілісної процесуальної ознаки (ДВ); 2) неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки (НДВ) [32, 407-408; 33, 262; 8, 224-225; 13, 212; 34, 64]. Як зауважує В.М. Русанівський, за допомогою категорії виду передається одна з найголовніших властивостей дієслова як частини мови – вираження динамічної ознаки або в процесі її розгортання, становлення, або як цілісного комплексу, повністю реалізованого чи спрямованого на реалізацію в процесі виконання [29, 337].

Як свідчить аналіз наукової літератури, найзагальніше визначення категорії виду дієслова, як і з'ясування її найзагальнішої семантики, не виявляє принципових розбіжностей у поглядах мовознавців. Проте подальша конкретизація семантики дієслівного виду викликає досить серйозні суперечки.

Однією з актуальних, досі не розв'язаних проблем залишається проблема з'ясування семантики дієслівного виду як граматичної категорії.

Існують різні підходи до характеристики семантики граматичних форм. Зокрема, це і визначення єдиного загального значення, що кваліфікується як інваріант і охоплює всі часткові значення і типи вживання граматичної форми (варіанти); це і аналіз, що спирається на основне значення; це і опис комплексу значень [4, 13]. Зазначені підходи відображені в пошуках семантичної основи протиставлення дієслів ДВ і НДВ.

Пропонована стаття присвячена аналізу основних напрямів, підходів у дослідженні, з'ясуванні семантики граматичної категорії виду дієслова.

Визначенням єдиного загального значення, інваріанта категорійної семантики виду дієслова на матеріалі російської мови займалися Н.С. Авілова, Ю.Д. Апресян, О.В. Бондарко, К. Бругман, Г. Вежбицька, В.В. Виноградов, М.Я. Гловінська, О.В. Ісаченко, Ю.С. Маслов, О.В. Петрухіна, О.М. Пешковський, О.П. Рассудова, Р. Ружичка, М.О. Шелякін, Р.Й. Якобсон та інші мовознавці. Цей спосіб представлення семантики видового протиставлення полягає в тому, щоб сформулювати загальне значення ДВ, загальне значення НДВ і продемонструвати, чим вони відрізняються [14, 31].

Можна виділити низку напрямів у пошуках універсальної семантичної основи, інакше кажучи – інваріантної семантики, видового протиставлення дієслів.

Традиційний напрям полягає у пошуку найточнішого найменування, ознаки, яка б дала змогу в одному слові виразити сутність кожного з видів.

Як єдине інваріантне значення ДВ мовознавці пропонували такі ознаки: завершеність (закінченість) (Ф. Міклошич, В.О. Богородицький), граничність (Р.Й. Якобсон, В.В. Виноградов, Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко), результативність (О.О. Шахматов, С.Й. Карцевський, Й.П. Мучник), точковість (“точечність”) (К. Бругман, А. Мейє, А. Мазон, О.М. Пешковський), цілісність, збірність, сумарність (Л.П. Размусен, Ф. де Соссюр, А. Достал, О.В. Ісаченко, Р. Ружичка, Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, Я. Чорний, М.О. Шелякін), обмеженість (Л.П. Размусен, В.В. Виноградов). Окремі автори пропонували й інше формулювання категорійної семантики ДВ: однократна, одинична дія (на противагу багатократній, повторюваній дії, що виражається в парному дієслові НДВ) (Г.П. Павський, К.С. Аксаков, О.Х. Востоков).

Поширення набула концепція розрізнення видової семантики дієслів за допомогою понять “граничності” та “цілісності” дії. Проте мовознавці звертають увагу на те, що згадані поняття надто абстрактні, тому складні для розуміння. Зокрема, поняття “граничності” трактується через не менш складне поняття “межа”, “критична точка”, “вичерпати себе” тощо [11, 8]. Поняття “цілісності” дії також складне і трактується по-різному. Спочатку в аспектології це поняття трактувалося як уявлення про дію як сукупність початку, середини і кінця, далі “цілісність” дії інтерпретували як “комплексність”, “неподільну цілісність дії”, “непредставленість дії у вигляді фаз” [там само, 13-14].

Від формулювання категорійної семантики ДВ дієслова залежало і формулювання значення НДВ, оскільки більшість мовознавців вважали опозицію дієслів ДВ і НДВ привативною. У цьому випадку значення НДВ або було відсутнім, або формулювалося як заперечення тієї ознаки, яка виділялася у дієсловах ДВ (“нецілісна”, “незавершена” дія).

На привативний характер опозиції дієслівних видів звертало увагу багато аспектологів. У російському мовознавстві для опису видового протиставлення вперше застосували терміни “маркований” (“ознаковий”) для ДВ і “немаркований” (“безознаковий”) для НДВ М.С. Трубецької і

Р.Й. Якобсон [38, 210-221]. Маркованість тлумачиться як властивість бути носієм певної позитивної ознаки, наприклад, “граничності”, “цілісності”, “точечності”, “переходу до іншого стану” тощо.

Хоча тлумачення ДВ як маркованого, а недоконаного як немаркованого відображає реальну асиметрію функцій ДВ і НДВ, у дослідженнях останніх років застосування цих термінів викликає суперечки. Формулювання загальної семантики НДВ із залученням позитивних ознак (наприклад, “тривалості”, “процесності”) є менш популярним, воно обґрунтовано в працях Й.П. Мучника [27, 102-105], М.Я. Гловінської [11, 16-17]. Доконаний вид позначає дію нетривалу і результативну, а недоконаний – тривалу і нерезультативну.

Усі ознакові визначення інваріантів, сформульовані на основі якої-небудь однієї ознаки, зазнавали критики, бо не охоплювали всіх дієслів певного виду. Це спонукало мовознавців до пошуку нових підходів у визначенні інваріантної семантичної основи видового протиставлення дієслів, що, зокрема, виявилось в утвердженні другого напрямку, який ґрунтується на врахуванні семантичної комбінації з двох і більше ознак.

О.В. Бондарко зауважує, що визначення доконаного виду, що ґрунтується на понятті внутрішньої межі (граничності), і визначення, що ґрунтується на понятті цілісності, не заперечують, не взаємовиключають одне одного [3, 18]. М.О. Шелякін та А.М. Ломов також відзначають, що такі ознаки, як “граничність” і “цілісність”, не суперечать одне одному [36, 13-14; 22, 27-29]. М.Я. Гловінська підкреслює, що набір кількох ознак краще відображає семантичний потенціал кожного з видів дієслова [11, 19].

А. Барентсен, підкреслюючи важливість поняття інваріанта для формулювання значення видів дієслова, наголошує на поєднанні різних ознак в певне ієрархічне за своєю будовою ціле. Для цього він пропонує виділити три рівні цього цілого для ДВ, назвавши їх “граничність”, “цілісність” і “секвентний зв’язок” [2, 43-59].

Використовуючи різні ознаки одного з видів, описують видове інваріантне значення методом тлумачень. Наприклад, такий метод застосовує О.В. Падучева. Вона вважає інваріантним значенням ДВ “настання нового стану” [28, 9].

Застосовує метод тлумачень у дослідженні видових значень дієслів різних семантичних класів і М.Я. Гловінська. Для дієслів ДВ використовується формула “почати існувати”, для дієслів НДВ – “існувати в кожен з низки послідовних моментів” [10, 125-134].

Ще один, менш поширений, напрям пошуків інваріантних значень кожного з видів дієслова полягає в тому, щоб знайти метафору, яка б утілила нашу інтуїцію стосовно загального значення виду у формі зримого, видимого образу. Це, зокрема, відображено в книзі О.В. Ісаченка, де погляд мовця, який для вираження процесу вживає форму НДВ (*Я переписую; Я переписував*), порівнюється з поглядом учасника першотравневого параду (не видно ані початку, ані кінця першотравневої ходи), а погляд мовця, який вживає форму ДВ (*Я переписав*), порівнюється з поглядом осіб, які стоять на

трибуні (вони можуть окинути оком ходу цілком, парад залишає в них цілісне враження) [16, 132-133]. Отже, акцентується на свідомому відображенні мовної інтуїції носія мови у формулюванні загального значення категорії. Сформульоване в такий спосіб інваріантне значення категорії має значну перевагу, бо усвідомлюється самим носієм мови, отже, має психолого-гносеологічне та когнітивно-ономасіологічне підґрунтя.

У визначенні і формулюванні інваріантних значень ДВ і НДВ дослідники не дійшли одностайності. Існування інваріанта видової категорійної семантики часто викликає суперечки, хоча його цінність визнається багатьма вченими. Щодо категорії виду мовознавці зауважують, що пошук інваріанта може сприяти яснішому розумінню семантичної сутності видового протиставлення [14, 35-37]. Як зазначає М.Я. Гловінська, наявність інваріанта унаочнює “розумну” будову мови, а також дає змогу легко побачити її системну організацію, існуючі опозиції, виведення часткового із загального тощо [10, 125].

Пошуки інваріантної основи семантики граматичної категорії виду дієслова найповніше окреслили і визначили семантичні ознаки, компоненти, релевантні для протиставлення дієслів ДВ і НДВ у східнослов'янських мовах, зокрема українській, а також дали змогу зробити низку цінних спостережень над складністю організації граматичних категорій взагалі, що призвело до перегляду мовознавцями своїх уявлень про інваріант, які у багатьох з них не збігаються.

Традиційно інваріант трактували як загальне значення якої-небудь категорії. Теорія інваріантності та загальних значень у східнослов'янській лінгвістиці обґрунтовується у працях К.С. Аксакова, М.П. Некрасова, О.М. Пешковського, Р.Й. Якобсона, О.В. Бондарка, М.Я. Гловінської та ін.

Уявлення про інваріант ґрунтується на тому чи тому ступені його абстрактності. “Інваріант – це абстрактне позначення тієї самої сутності (наприклад, тієї самої одиниці), абстраговано від конкретних модифікацій-варіантів”, “у понятті інваріант відображені загальні властивості класу об'єктів, утворюваного варіантами” [21, 80-81].

Найповніше і найточніше визначення інваріанта подає О.В. Бондарко: “Інваріант у сфері лінгвістики може бути визначений як ознака або комплекс ознак досліджуваних системних об'єктів (мовних і мовленнєвих одиниць, класів і категорій, їхніх значень і функцій), що залишається незмінною (незмінним – І.Д.) при усіх претвореннях, зумовлених взаємодією вихідної системи з навколишньою дійсністю” [4, 5]. Дійсність трактують як різні елементи контексту і мовленнєвої ситуації, лексичні значення і лексико-граматичні розряди слів, що впливають на відповідну категорію, а також елементи “категорійного оточення” – інші граматичні категорії, що взаємодіють з категорією, яка кваліфікується як вихідна система.

О.В. Бондарко також зазначає, що інваріант являє собою системну значущість, тобто здатність відповідної форми до вираження певного комплексу часткових значень і до імплікації чи експлікації цих значень [там само, 8].

Отже, інваріантне, загальне значення граматичної категорії можна трактувати як одну ознаку або комплекс ознак, що являють собою системну єдність і по-різному виявляються у варіантах.

Новий погляд на інваріантність виявляється в тому, що не заперечується його прототипова організація, прототип може виділятися у межах інваріанта як його “еталонний репрезентант”, виявляючи своє існування у мові та мовленні [там само, 6].

Новизна розуміння інваріанта семантики граматичної категорії виду російського дієслова втілюється в поглядах М.Я. Гловінської, яка припускає структурування категорії за принципом “центр – периферія”. Інваріант вона трактує як “той компонент у значенні (відповідно тлумаченні) мовної одиниці, який наявний в будь-якому її вживанні або у своєму первісному (прототиповому) вигляді, або у вигляді іншого компонента, отриманого з прототипового за певних умов та за якимись загальними правилами” [11, 268].

Прийняття прототипової організації інваріанта зумовило перегляд мовознавцями однозначної відповідності інваріанта й загального значення граматичної категорії.

Слід також зазначити, що застосування прототипового підходу і польового принципу до будови граматичної категорії зумовлює необхідність термінологічного розрізнення понять прототипу й інваріанта.

О.В. Бондарко розрізняє поняття прототип та інваріант так: інваріант – це системне (глибинне) джерело впливу на підпорядковані йому варіанти, інваріант “не завжди усвідомлюється мовцем і не завжди входить до сфери актуального змісту (смислу)”. Прототипи, навпаки, є одними з актуальних елементів мовленнєвого змісту, а відповідно, усвідомлюються, тобто актуалізовані у свідомості. Прототип та інваріант об’єднує “роль джерела системного впливу на залежні значення і функції” [4, 19].

О.В. Бондарко пропонує широке трактування поняття “інваріант”, за яким до інваріантів зараховують не тільки загальні значення, але й основні значення граматичних форм, які тісно пов’язані між собою [там само, 15]. Основне значення трактують як значення, що є найтипівішим для репрезентації аналізованої граматичної категорії, але не охоплює усі випадки реалізації граматичної форми.

Підхід до семантики граматичних категорій через основне значення граматичної форми обґрунтований в працях М. Докуліла, який виділяє серед інших вільне пряме значення морфологічної форми, в роботах Б. Комрі, який називає прототипом “найхарактерніший випадок” утілення граматичної категорії, у дослідженнях В.Г. Адмоні, який виокремлює домінанту системи “узагальненого значення граматичних форм” (цит. за кн. [4, 13-14]).

У зв’язку з цим актуальності набувають дослідження, що з’ясовують основні значення дієслів ДВ і НДВ як домінанту видової дієслівної семантики і презентують другий підхід до семантики граматичних форм.

Виділення основних значень категорії виду (як і інших категорій) відбувається з урахуванням, залученням усього комплексу значень кожного з видів.

Опису видових значень дієслова присвячені праці О.Х. Востокова, Г.П. Павського, О.О. Потебні та інших мовознавців. Сучасні дослідники поглиблюють й доповнюють спостереження над розмаїттям значень кожного з видів. Часткові видові значення аналізуються у дослідженнях О.В. Бондарка, М.Я. Гловінської, П.Б. Головіна, А. Мазона, Ю.С. Маслова, О.В. Падучевої, О.П. Рассудової, М.О. Шелякіна та ін. Складність співвідношення загальних, основних і часткових видових значень підкреслює М.Я. Гловінська.

Проте зазначені підходи не вичерпують багатоаспектності пошуків семантичної основи видового протиставлення дієслів.

Докладний опис семантики категорії виду потребує також широкомасштабного вивчення лексичної семантики дієслова, на чому наголошує у своїх працях Ю.С. Маслов [24, 303-316; 25]. Мовознавець обґрунтовує думку про тісний зв'язок семантики видової форми з лексичною семантикою дієслова й накреслює семантичну класифікацію дієслів, що дає змогу семантично прогнозувати неповноту видової парадигми дієслова (тобто відсутність форм протилежного виду), а також функціональну неповноту парадигми – відсутність тих або тих часткововидових значень. На механізм взаємодії лексики і граматики у сфері дієслівного виду вказує М.І. Калько. Зокрема, досліджуючи питання аспектуальності та дієслівної полісемії, він зазначає, що матеріал полісемічних дієслів дає змогу зосередити увагу саме на семантичних обмеженнях видової співвідносності окремих лексико-семантичних варіантів, оскільки корелятивність за видом інших лексико-семантичних варіантів цього ж дієслова свідчить про відсутність формальних заборон [17, 6].

Деякі мовознавців вбачають основну відмінність семантики доконаного і недоконаного видів дієслова в тому, що вони по-різному відображають концептуалізацію дійсності. Усі явища, що мають місце у світі, концептуалізуються одним з трьох способів у дієслівних категоріях (семантичних і граматичних). Це фундаментальні поняттєві категорії стану, події та процесу. Різниця між дієсловами ДВ і НДВ полягає в тому, що дієслова ДВ позначають подію, а дієслова НДВ можуть позначати і подію (*раптово розуміє, щодня приходить*), і процес (*кипить, бесідує з приятелем, довго пише листа*), і стан (*вмирає від нетерпіння, хворіє, чекає на щось*) (Т.В. Булигіна, Ю.С. Маслов, Г.А. Залізник, О.Д. Шмельов). На думку згаданих вчених, привативність опозиції ДВ і НДВ має підґрунтя в онтології, ономасіології, зокрема в основах номінації дієсловами абсолютно відмінних явищ дійсності. Привативність опозиції в онтологічному та ономасіологічному аспектах можна сформулювати так: ДВ, що виражає подійність, протиставляється НДВ, немаркованому в цьому відношенні і тому здатному виражати і подію, і процес, і стан [7, 169-170].

Вид дієслова може виражати низку понять, що дає підстави окремим дослідникам трактувати його як поняттєву категорію. Ці поняття позначені найменуваннями часткових значень кожного з видів або способів (родів) дієслівної дії. Це, наприклад, багатократність, повторюваність, результативність, починальність тощо. Дослідниками було відзначено, що у вираженні цих понять вид перетинається з категорією способу дієслівної дії, хоча ці дві категорії різні за своїм статусом.

Варто зазначити, що існування в аспектуальній системі одночасно морфолого-словотвірної категорії способу дієслівної дії (дієслівних родів) [8, 235] і граматичної (морфологічної) категорії виду дієслова, які перетинаються між собою формальними засобами творення і семантично, створює певні труднощі у формулюванні власне категорійних значень ДВ і НДВ. У зв'язку з цим відзначають деякі закономірності у співвідношенні типу творення способу дієслівної дії і належності до того чи того виду. Наприклад, способи дієслівної дії, утворені за допомогою префіксів від дієслів НДВ за загальним правилом є перфективними (тобто ДВ) – *закричати, пострібати, проговорити*. Способи дії, утворені префіксально-суфіксально, є імперфективними (тобто НДВ) – *покашлювати, приспівувати*.

Спосіб дієслівної дії – це результат певної семантичної модифікації вихідного дієслова, яка обов'язково виражається за допомогою формальних засобів – префіксів та суфіксів. Тому в сучасному мовознавстві поширений погляд, згідно з яким спосіб дії розглядається як словотвірна категорія, що пов'язана з видом суто семантично. Отже, спосіб дії на відміну від виду не є граматичною категорією, бо його вираження в мові не є обов'язковим.

У виявленні семантичної домінанти категорії виду дієслова необхідно враховувати встановлений дослідниками зв'язок між граматичною категорією виду дієслова й морфолого-словотвірною категорією способу дієслівної дії, що зумовлений певним перетином у їх семантиці і формальних засобах.

Аспектологи відзначають, що одним із важливих складників дієслівної семантики є ознака контрольованості / неконтрольованості, яка тісно пов'язана з семантикою видового протиставлення [7, 153], хоча загалом абсолютної залежності між контрольованістю позначуваної ситуації і видом дієслова, як зазначають дослідники, немає.

Видове протиставлення може виражати також модальні або близькі до модальних значення [12, 71-78].

Мовознавці відзначають також глибокі зв'язки семантики виду дієслова і з категорією означеності / неозначеності в артиклевих мовах [26, 32-33; 6, 68-86].

Н.Д. Арутюнова, досліджуючи концепт мети, звертає увагу на те, що мета виражається аспектуальними засобами, що асоціюються з межею дії (кінець шляху – мета) [1, 14-23]. Про зв'язок мети з причиново-наслідковими зв'язками і з когнітивною структурою дії говорить Є.С. Кубрякова [20, 84-90].

Нині увага мовознавців до проблеми семантики виду дієслова особливо посилена. Актуальним постає питання про об'єднання усіх часткових видових значень дієслова, ретельно проаналізованих у науковій літературі, а також питання про специфіку видових значень дієслова, про спробу дослідити видове протиставлення на новітніх теоретичних засадах.

За останні десять років активізувалися пошуки нових підходів до проблеми виявлення і формулювання семантики видового протиставлення дієслів. Одна з перспектив вивчення семантики виду дієслова певної мови полягає у типологічному зіставленні з аспектуальними системами інших мов на основі єдиної метамови, якою міг би слугувати інвентар універсальних концептів [9, 9-11].

Перспективу вбачають у дослідженні впливу параметрів різного роду контекстів на реалізацію видових значень.

Г.О. Золотова пропонує розглядати категорію виду дієслова як текстову категорію, у зв'язку з чим підкреслює значення контексту в реалізації низки значень обох видів [15, 10].

Активізуються дослідження, що відображають вплив контекстуальних умов і умов дискурсу на реалізацію видових дієслівних значень. Зокрема, О.В. Падучева для пояснення відмінностей у використанні дієслів різних видів виділяє “дейктичний режим” (план комунікації) і “наративний режим” (план інформації) [28].

О.О. Караванов пропонує виділяти три типи контекстів, які зумовлюють вибір дієслова того чи того виду без огляду на інваріантне значення. Дослідник відзначає, що категорія виду є раціонально-ірраціональною категорією, бо при денотативних відмінностях між видами вживання ДВ і НДВ має чіткі пояснення, при синтагматичних відмінностях між видами їхнє вживання не підлягає раціональному поясненню, і, нарешті, раціональне та ірраціональне виявляються тісно переплетеними при модусних відмінностях між видами. Критикуючи сучасне трактування категорії виду, мовознавець бачить основну проблему у виборі видо-часових форм у процесі їх використання, а не в інтерпретації цих форм. Мовознавець також наголошує на важливості загального уявлення про вид (що створює “архітектоніку виду”), без якого вивчення частковостей втрачає сенс, “оскільки неможливо визначити місце тієї чи тієї частковості в загальній системі виду” [18, 27-39].

О.В. Бондарко пропонує розглядати категорію виду дієслова в структурі функціонально-семантичних полів (ФСП). Однак важливо, що об'єктом аналізу тут виступає не власне граматична категорія виду, а усі засоби мови, які можуть виразити те чи те аспектуальне значення [5, 52].

У дослідженнях останніх років висловлюється думка, що категорія виду дієслова є “синкретичною”, яка одночасно виражає значення декількох опозицій: результативності / нерезультативності, однократності / багатократності, актуальності, узуальності тощо [37, 15-19]. У зв'язку з цим усе частіше розглядають семантичний потенціал дієслівного виду як комплекс неоднорідних компонентів [35, 20-25]. Неоднорідність компонентів в семантиці виду пояснюють відмінностями в статусі цих компонентів, належності одних до

граматичного ядра, а других – до периферії. Іншими словами, семантику видів пропонують розглядати як “ієрархічну конфігурацію”, що по-своєму виявилось у трактуванні інваріанта.

Однією з найстійкіших і найвиразніших тенденцій сучасної аспектології є пошук дослідниками релевантних ознак опису видових значень серед об’єктивних / верифікованих властивостей процесів – референтів типу “початок”, “кінець”, “абсолютний кінець”, “межа”, “підсумок”, “стан” [19, 31].

Г.О. Золотова зазначає, що “класифікаційні зусилля, інтенсивний процес множення і ділення значень видів, їх типів, відтінків уживань, різновидів і “особливих різновидів типів уживання”, виділювані дослідниками, виявляють відсутність одностайних підстав поділу та розмежування видових значень, нерозрізнення понять значення і функції, перенесення значень лексичного і синтаксичного оточення на видо-часові форми дієслова” [15, 9]. Отже, мовознавці наголошують на необхідності розширення спостережуваного аспектологами мовленнєвого простору за рахунок визнання ролі людини, яка мислить і говорить, яка створила та відпрацювала систему дієслівних видів як необхідну частину мовного механізму. У пошуку семантичної домінанти видового протиставлення дієслів дослідники спираються на мовну свідомість носіїв мови, які використовують видо-часову диференціацію дієслів для вираження й інтерпретації тих або тих змістів у процесі комунікації, а тому перспективу досліджень вбачають у площині когнітивної лінгвістики [23, 37-46], психолінгвістики, комунікативної лінгвістики та лінгвістичної прагматики.

Зазначені підходи не вичерпують усієї проблематики й багатоманітності аспектів дослідження семантики дієслівного виду, а лише в загальних рисах окреслюють їх.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык цели // Логический анализ языка. Модели действия / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, В.Н. Телия. – М.: Наука, 1992. – С. 14-23.
2. Барентсен А. Признак “секвентная связь” и видовое противопоставление в русском языке // Типология вида: проблемы, поиски, решения: Материалы Международной научной конференции 16-19 сентября 1997 г.; МГУ им. Ломоносова / Отв. ред. М.Ю. Черткова. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – С. 43-59.
3. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
4. Бондарко А.В. Инварианты и прототипы в системе функциональной грамматики // Проблемы функциональной грамматики: семантическая инвариантность/вариативность / Я.Э. Ахапкина, Н.Н. Болдырев, А.В. Бондарко и др.; А.В. Бондарко, С.А. Шубик (отв. ред.). – СПб: Наука, 2003. – С. 5-36.
5. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
6. Бородич В.В. К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках // Вопросы языкознания. – 1953. – № 6. – С. 68-86.
7. Булыгина Т.В., Шмелёв А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: “Языки русской культуры”, 1997. – 576 с.

8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
9. Гловинская М.Я. Вступительное слово на открытии конференции // Типология вида: проблемы, поиски, решения: Материалы Международной научной конференции 16-19 сентября 1997 г.; МГУ им. Ломоносова / Отв. ред. М.Ю. Черткова. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – С. 9-11.
10. Гловинская М.Я. Инвариант совершенного вида в русском языке // Типология вида: проблемы, поиски, решения: Материалы Международной научной конференции 16-19 сентября 1997 г.; МГУ им. Ломоносова / Отв. ред. М.Ю. Черткова. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – С. 125-134.
11. Гловинская М.Я. Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола. – М.: Ин-т рус. яз. им. Виноградова РАН, 2001. – 320 с.
12. Гуревич В.В. Модальность и семантика глагольного вида // Вопросы языкознания. – М., 2000. – № 2. – С. 71-78.
13. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
14. Зализняк Анна А., Шмелёв А.Д. Введение в русскую аспектологию. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 226 с.
15. Золотова Г.А. Категории времени и вида с точки зрения текста // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 2002. – № 3. – С. 8-29.
16. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. – Часть II. – Братислава: Изд-во Словацкой АН, 1960. – 577 с.
17. Калько М.І. Аспектуальність і дієслівна полісемія. – Черкаси: Брама, 2002. – 144 с.
18. Караванов А.А. Описание категории вида русского глагола в целях преподавания русского языка как иностранного // Вестник Московского университета. Сер. 9: Филология. – 1997. – № 6. – С. 27-39.
19. Кошелев А.Д. Анализ видовых значений “предельности” и “начинательности” // Русский глагольный вид в прикладных исследованиях: Сб. статей. – М.: Ин-т им. А.С. Пушкина, 1994. – С. 31-35.
20. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: Наука, 1992. – С. 84-90.
21. Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
22. Ломов А.М. Очерки по русской аспектологии. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 140 с.
23. Макавчик В.О. Видо-временная категоризация русского глагола в языковом сознании носителей русского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Томск: ТПУ, 2004. – 292 с.
24. Маслов Ю.С. Вид и лексическое значение глагола в русском языке // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1948. – Т. 7. – № 4. – С. 303-316.
25. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. – Л.: ЛГУ, 1984. – 263 с.
26. Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 39 с.
27. Мучник И.П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке. – М.: Наука, 1971. – 298 с.
28. Падучева Е.В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 464 с.
29. Русанівський В.М. Дієслово // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 296-429.
30. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

31. Соколов О.М. Семантика и парадигматика категории фазисности русского глагола // Проблемы лексической и категориальной семантики / Отв. ред. О.М. Соколов. – Симферополь: СГУ, 1982. – Вып. 2. – С. 3-18.
32. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
33. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
34. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енциклопедія імені М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
35. Черткова М.Ю. К вопросу о семном составе совершенного вида // Русский глагольный вид в прикладных исследованиях: Сб. статей. – М.: Ин-т им. Пушкина, 1994. – С. 20-25.
36. Шелякин М.А. Основные проблемы современной русской аспектологии // Вопросы русской аспектологии / Ред. кол.: М.А. Шелякин (отв. ред.) и др. – Учёные записки Тартуского ун-та. – Вып. 434. – II. – Тарту, 1977. – С. 3-22.
37. Широкова Е.Г. Русский глагольный вид как синкретичное выражение аспектуальных категорий // Русский глагольный вид в прикладных исследованиях: Сб. статей. – М.: Ин-т им. Пушкина, 1994. – С. 15-19.
38. Якобсон Р.О. О структуре русского глагола // Якобсон Р.О. Избранные работы. – М., 1985. – С. 210-221.

С.Г.Алексеева

СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СУРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА СЕМАНТИКО- СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

Систему засобів вираження сурядного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень становлять сполучники сурядності, інтонація, граматичні форми і семантика поєднаних компонентів. У сурядних конструкціях можуть одночасно виявлятися всі засоби сурядного зв'язку або поєднання кількох із них. Наприклад: *І в тому незлобивому шелесті лісу, і в димах, і в кожному несподіваному зламі стежки* – вчувалася йому докора за те, що отак довго сюди не навідувався (Г. Тютюнник); *З гурту вихопився наперед жвавий, поморщений, спечений сонцем дідок* (О. Гончар).

Роль основних засобів вираження сурядного зв'язку та сурядних відношень традиційно належить сполучникам сурядності. Сполучник визначається як незмінюване службове слово, яке виражає синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними, причому вираження синтаксичного зв'язку є його основною функцією [6, 585].

Метою роботи є визначення функціональних особливостей сполучників сурядності; встановлення взаємозв'язку між їх семантикою та граматичними властивостями; дослідження конструктивних характеристик сполучників сурядності як засобів організації і вираження сурядного зв'язку та смислових відношень; з'ясування функціонально-семантичних особливостей сполучникових конкретизаторів та аналогів.